

УДК 141.7:316.61

Власенко Ф. П.*Кандидат філософських наук., Київський національний університет імені Тараса Шевченка*

СИНЕРГЕТИЧНА МОДЕЛЬ СОЦІАЛІЗАЦІЙНОГО ПРОЦЕСУ

Стаття присвячена аналізу змісту та особливостей соціалізації індивіда в сучасному суспільстві з позицій синергетичного підходу. Соціалізація індивіда розглядається як складна, нелінійна система. Основними елементами означеної системи визначено особистість і суспільство. Обґрунтовано, що сутність соціалізаційного процесу полягає в синергії особистісного і суспільного розвитку.

Ключові слова: суспільство, особистість, соціалізація, культура, синергія.

У цивілізаційному поступі країн світу відбуваються значні зміни у всіх сферах соціального буття, які суттєво впливають на функціонування суспільства, соціальні інститути, діяльність суб'єктів соціальної взаємодії, що створює нові умови для творчої самореалізації особистості й одночасно висуває низку вимог до її формування і розвитку. У зв'язку з цим, особливої актуальності набувають дослідження всього комплексу змін, якими характеризується процес соціалізації індивіда в умовах сучасного, інформаційного суспільства, виявлення основних чинників, які визначають становлення нового соціального типу особистості — активного учасника розвитку сучасної цивілізації.

Інформаційні технології, які інтенсивно впроваджуються сьогодні в різні сфери життя, сприяють зближенню багатьох видів і форм соціальної діяльності, висувають перед кожною людиною завдання навчитися творчо застосовувати основні принципи освоєння світу. Це ставить ряд вимог до процесу соціалізації індивіда, оскільки сучасна соціокультурна ситуація вимагає розглядати його в контексті загальних закономірностей соціально-історичного розвитку.

Отже, актуальність теми дослідження визначається потребами соціальної практики, які зумовлюють необхідність формування особистості, риси якої відповідали б вимогам сучасного суспільства.

Дослідження процесу соціалізації індивіда в умовах соціальних змін привертає інтерес різних наукових шкіл і напрямків в сучасному суспільствознавстві. Специфіка вивчення даної проблеми полягає в тому, що ці дослідження не мають комплексного характеру, хоча і розглядають означений процес з різних точок зору. Серед філософських підходів, які актуалізували цю проблему, можна виокремити екзистенціалізм (Ж.-П. Сартр, К. Ясперс), де соціалізація зводиться до соціальних ролей, що протистоять сутності людини; концепцію «масової людини» Х. Ортеги-і-Гассета, що розкриває соціально-психологічний тип людини натовпу; Франкфуртську філософську школу (Г. Маркузе, Е. Фромм, Ю. Габермас), що досліджує співвідношення загальнолюдського, соціального та індивідуального.

У роботах філософів радянського періоду проблема соціалізації, як відносно самостійна, розглядається теоретиками з 60-х років ХХ ст. в контексті абсолютизації історико-матеріалістичної концепції розвитку суспільства і людини, сутність якої визначалась як сукупність усіх суспільних відносин, а її зміст визначався виключно соціальним середовищем. Починаючи з 80-х років, поняття «соціалізація» у науковій літературі використовувалося не лише в межах критики зарубіжних (буржуазних) підходів і концепцій, але й задля визначення певної сфери соціальної реальності. Дослідження цього періоду присвячені розгляду процесу соціалізації, його змістовним компонентам, періодизації тощо.

Соціологічна традиція зосереджує увагу на змінах у механізмі «включення» індивіда в суспільство, впливові соціальних інститутів на становлення людини, зв'язках і взаємозв'язках, що забезпечують розвиток особистості й суспільства (О. Конт, Г. Спенсер та ін.). У культурно-антропологічних дослідженнях приділялась увага аналізу людської поведінки і свідомості як результату соціалізації (М. Мід, Е. Тайлор та ін.). Психоаналітичні школи акцентували увагу на співвідношенні «біологічне-соціальне», яке розглядалося переважно в особистісній, індивідуальній перспективі (З. Фрейд, К. Юнг та ін.).

Аналізуючи сучасну наукову літературу, слід навести ряд визначень соціалізації. Так, у словнику сучасної західної соціології соціалізація визначається як процес засвоєння індивідом протягом життя соціальних норм і культурних цінностей того суспільства, до якого він належить [1, с. 316]. В інших джерелах цей феномен визначається як процес формування особистості на основі навчання та виховання, засвоєння соціальних ролей, суспільного та власного досвіду, що перетворює людину на члена суспільства [2, с. 540]; як процес становлення осо-

бистості, навчання і засвоєння індивідом цінностей, норм, настанов, зразків поведінки, властивих даному суспільству, соціальній спільноті, групі [3, с. 137]; як складний, багатогранний процес включення людини в соціальну практику, набуття соціальних якостей, засвоєння суспільного досвіду і реалізації власної сутності за допомогою виконання певної ролі в практичній діяльності [4, с. 44]; як процес операціонального оволодіння набором програм діяльності і поведінки, характерних для тієї чи іншої культурної традиції, а також процес інтеріоризації індивідом знань, цінностей і норм, що їх визначають [5, с. 964]. Отже, можна зробити висновок, що визначення поняття соціалізації в цілому несуттєво відрізняються одне від одного, тому що сам процес досить очевидний і об'єктивно притаманний будь-якій соціальній системі. Однак, необхідно зазначити, що досить багато теоретичних питань, які торкаються механізмів включення особистості в суспільні процеси, висвітлюються недостатньо. Це зокрема стосується дослідження соціалізації як складної, нелінійної системи, сутність механізмів самоорганізації якої полягає в синергії суспільства й особистості.

Таким чином, метою даного дослідження є аналіз сутності та структури соціалізаційного процесу з позицій синергетичної парадигми.

Синергетика за словами класиків означеної парадигми характеризується як наука про загальні закони або принципи, що керують процесами співіснування, кооперації елементів будь-яких систем [6]. Синергетичні моделі виявляють процеси внутрішньої активності, саморуху та саморозвитку систем. У зв'язку з цим, синергетична парадигма дозволяє розглянути соціалізаційний процес як складну, нелінійну систему, цілісність якої розкривається через множину вимірів і обумовлюється процесами самоорганізації. При цьому, необхідно зазначити, що такі основні складові соціалізаційного процесу як соціум і особистість також являються відкритими системами, що самоорганізуються.

Опис будь-якої складної системи за допомогою синергетичної методології потрібно здійснювати щонайменше на двох рівнях — мікрорівні (рівень опису компонентів) і макрорівні (рівні опису кооперативних ефектів). У процесі соціалізації мікрорівнем постає діяльність окремих індивідів і малих соціальних груп. Макрорівень становить діяльність соціальних інститутів і класів, що визначають специфіку й результати соціалізації.

Отже, соціалізація в контексті синергетичної парадигми — це складноорганізована, структурно-впорядкована, взаємно детермінована у своїх складових соціальна система, існування, функціонування

і розвиток якої характеризується відносною стабільністю й стійкістю. Необхідну для існування системи стабільність забезпечує сукупність зв'язків елементів даної системи, тобто її структура, яка і конститує систему.

Важливою складовою соціалізаційного процесу постає особистість. Із синергетичної точки зору особистість — це відкрита, динамічна, нелінійна, самоорганізована система, яка формується в процесі постійного самовдосконалення, відкритості, саморозвитку. У цьому контексті справедливою є думка вітчизняної дослідниці В. Марцевої, яка зазначає: «У визначенні пріоритетів формування особистості в глобалізованому світі треба керуватися рисами «Homo postindustrialis» — істоти творчої, автономної, активної, емансипованої, наділеної властивостями давати собі раду, не звертаючись до інстанцій» [7, с. 11].

Однак, особистість хоча і є складноорганізованою і саморегульованою автономною системою, але на її формування і розвиток суттєвий вплив здійснює суспільство та соціальні інститути. Для того щоб особистість стала суб'єктом свого розвитку, вона повинна пройти складний шлях до вищих форм прояву цілеспрямованої, творчої діяльності. Цей шлях вона проходить в соціумі, засвоюючи відповідні зразки поведінки, норми, цінності тощо.

Можна констатувати, що розвиток особистості обумовлюється чередою різних флуктуацій. На мові синергетики це звучить наступним чином: «неможна розглядати індивідуальний розвиток незалежно від розвитку соціального — індивідуальний розвиток повинен відбуватися в контексті соціального».

Індивідуальні цінності, ідеали мають бути органічною складовою інтегральних соціальних цінностей та ідеалів. Лише в цьому випадку можлива соціалізація і самореалізація особистості. Якщо ж індивід ізолює себе від соціуму, або навіть суперечить йому, тоді розвиток особистості зазнає маргіналізації. Тобто у процесі вибору індивідом сценарію власної соціалізації проявляється ефект синергії.

Також було б невірно стверджувати, що інститути соціалізації абсолютно повністю визначають розвиток особистості, а вона у свою чергу, лише копіює, засвоює і реалізує наперед визначені зразки поведінки. Суспільство завжди буде певною мірою «незадоволене» ефектами соціалізації конкретних індивідів. Але те ж саме можна сказати і про саму особистість. Ці дві детермінанти (прагнення самої особистості до самовдосконалення і відповідні впливи інститутів соціалізації) змушують особу шукати в собі те, що необхідно «доопрацювати», змінити, при-

вести у відповідність з власними або суспільними ідеалами. Інакше кажучи, в процесі соціалізації соціум корегує своє відношення до особистості за допомогою відповідних механізмів, що у свою чергу провокує людину на саморозвиток і самовдосконалення. Тому, синергійний ефект зусиль індивіда і суспільства в цьому процесі, сприяє самовираженню й самореалізації особистості.

Звичайно особистість може опинитися й поза сферою безпосереднього впливу інститутів соціалізації, однак при цьому вона зазнає їх опосередкованого впливу. Процес соціалізації активізують суб'єкти, коли особистість ніби здогадується про необхідність самовдосконалення спочатку в нечіткій, а потім у все виразнішій формі.

Отже, найвищим рівнем соціалізованості являється здатність особистості до саморозвитку. Адже жоден інститут соціалізації (або навіть їх комплекс) не може повністю сформувати особистість. Інститути соціалізації, суспільство в цілому, здійснюють підготовку людини до саморозвитку, самореалізації. Перед суспільством стоїть завдання сформувати в особистості установки на самовдосконалення, самоорганізацію. У випадку успішного виконання цього завдання особистість може бути самодостатньою і готовою до невідповідності власних ідеалів тим цінностям і нормам, що пропагують інститути соціалізації.

Соціалізація — це процес становлення особистості, під час якого формуються її соціальні риси, що проявляються в соціально-організованій діяльності, яка регулюється рольовою структурою суспільства. Ключовим механізмом процесу «навчання» соціальних ролей є інтеріоризація, за допомогою якої індивід засвоює загальні цінності під час комунікації із іншими, в результаті чого слідування загальноприйнятим нормативним стандартам стає частиною його мотиваційної структури, його потребою. Іншими словами, відбувається перманентний процес саморозвитку, рушійними силами якого являються діалектичні протиріччя: між стабільністю й хаотичністю, традиційним і новаторським, одиничним, загальним, особливим тощо.

Важливо пам'ятати, що будь-яка програма життєдіяльності людини створює лише початкові умови, задає лише вихідні орієнтири, котрі вступаючи в складний синтез з ментальними, психологічними, емоційними структурами особистості, активізують і скеровують процес її самоорганізації. У реальному житті людина намагається відтворювати поведінкові структури (патерни), закладені в культурі соціуму. Але життєві ситуації не передбачувані, а тому постійно вимагають від особистості прояву креативності в її життєдіяльності. Здатність особистості

виходити за межі засвоєних патернів свідчить про її вихід на якісно новий рівень соціалізації, активне включення людини в процес самоорганізації, постійний взаємоперехід від хаосу (трансформація традицій) до порядку (поведінка людини відповідно до усталених соціальних норм). У цьому сенсі соціалізація пов'язана з культивуванням людських можливостей, з усвідомленням вже наявних і пошуком нових шляхів саморозвитку. Такий рух завжди відкритий новим структурам соціальної реальності, новим смислам і значенням, новим соціально-культурним практикам. У результаті цього руху формується особистість.

Соціалізація є динамічною, нелінійною системою, її специфіка як синергетичної моделі полягає в тому, що особистість, виступаючи об'єктом соціалізації, не являється пасивним началом, вона є складною системою, яка саморозвивається. Тому соціум в процесі соціалізації, змінюючи особистість (об'єкт соціалізаційного впливу) з необхідністю впливає на себе. Складність цього впливу полягає в тому, що формуючи особистість, суспільство конституює не лише себе, а й суб'єкта суспільних відносин, який дистанціюючись від соціуму змінює його.

Зрозуміти цей діалектичний характер впливу суспільства на людину допомагають принципи структурно-еволюційних змін складноорганізованих систем, що полягають у співвідношенні рівноважності й нерівноважності, порядку і хаосу тощо. Синергетична парадигма відкрила нові причинно-наслідкові зв'язки, коли хаотично організоване середовище (система), що відповідає параметрам лінійності, сама собі протиставляє нелінійну впорядкованість як умову свого саморозвитку. За таким типом зв'язку будуються відносини суспільства й особистості. Остання виявляється не лише продуктом суспільства, але і його опонентом, умовою самоорганізації. Вона несе в собі не лише потенціал збереження наявного соціального порядку, але і його перетворення (хаотизації). Таким чином, рівноважність виступає джерелом нерівноважності: система з рівноважними, стійкими характеристиками (суспільство) виступає як основа виробництва, а система з нерівноважними, нестійкими характеристиками (особистість) як продукт цього виробництва. Синергетика досліджує такі системотворчі відносини, де перехід від причини до наслідку постає як перехід у свою протилежність. Народження нової системи постає як виникнення нелінійності із лінійності, незворотності зі зворотності, нерівноважності із рівноважності. Між системою «причиною» і системою «наслідком» виникає стійкий взаємозв'язок (без одного, немає іншого). У цьому і полягає діалектичний взаємозв'язок суспільства й особистості.

Отже, в процесі соціалізації соціальне середовище являє собою життєвий світ особистості, в якому вона постійно робить свідомий вибір. Цей вибір не зводиться до простої комбінації наявних моделей поведінки, способів рефлексії тощо. Він полягає у створенні нових можливостей, саме тут і зараз, в точці біфуркації. Роль біфуркаційних механізмів особливо зростає в періоди соціальних трансформацій. Буття людини в трансформаційному суспільстві може бути визначене як буття—біфуркація, котре містить в собі момент іманентної онтологічної альтернативи. Дистанцію між точкою біфуркації і виходом на відповідний буттєвий атрактор (певну модель поведінки) можна представити як ряд спроб людини вивести із стихії можливостей ті чи інші дії, актуалізувати потенційну енергію у відповідні буттєві форми.

У процесі соціалізації людина може постати перед вибором або діяти, спираючись на вже апробовані, традиційні моделі поведінки чи сформувати нові зразки поведінки. Необхідність вибору вказує на те, що особистість, в процесі розвитку постійно долає певні точки біфуркації. У трансформаційному суспільстві перебування особи в таких точках являється однією із сутнісних характеристик процесу соціалізації. Сучасна людина вимушена здійснювати постійний пошук найбільш ефективних адаптаційних стратегій. Здатність до формування нових адаптаційних стратегій забезпечує стабільність життєдіяльності конкретного суб'єкта, стримує його дезорганізацію тощо. У період соціальних трансформацій особливого значення набуває здатність особистості до самозбереження. Можна сказати, що самозбереження, самовідтворення являються основними механізмами життєдіяльності будь-якої системи. Система завжди прагне до збереження своєї структури, цілісності, без чого її існування неможливе.

Наприклад, сучасне українське суспільство знаходиться в специфічних умовах соціального буття—умовах трансформації. Ситуація невизначеності, нестабільності, якою характеризується суспільство перехідного типу і особливо українське суспільство, науковці називають станом дезорганізації, хаосу. Посттоталітарні соціуми втратили традиційні інститути статусно-рольової соціальної ідентифікації і потрапили в стан «хаосу», «дезорганізації» чи, за висловом М. Мамардашвілі, у стан «після хаосу», «життя після смерті» [8]. За таких умов частина громадян виявляється здатною пристосуватися до нових соціальних цінностей і норм, одержати новий соціальний статус і місце в економічній, політичній і соціокультурній структурі, що формується. Інша, як правило, більша частина, не в змозі чи не бажає приймати нові

соціальні цінності, норми і зразки поведінки. Таким чином, в умовах швидкої трансформації соціуму одні індивіди набувають пріоритетного розвитку, а інші втрачають свій соціальний статус.

Соціалізаційний процес, за таких умов, характеризується деяким дисбалансом його основних рівнів і навіть їх суперечністю. Соціалізація на мікрорівні (групи)—стає провідною, а на макрорівні (суспільства)—проблематичною. Відповідно існує певна конфліктність ідентичностей, нерівноважність і суперечливість соціалізації на різних рівнях. Це у свою чергу призводить до трансформації соціальних зв'язків, хаотизації ідентичностей, що призведе до маргіналізації, що позбавляє людину певних взірців, культурних реплікаторів, за допомогою яких вона б могла себе ідентифікувати. У ситуації невизначеності особистість уже не може бути носієм відповідних соціальних ролей, загальних шаблонів поведінки тощо. За цих умов лише воля до самозбереження допомагає особистості адаптуватися до складних соціальних умов.

Отже, соціалізація індивіда, як соціальний феномен, є складноорганізованою, структурно-впорядкованою, дисипативною соціальною системою. Базовими елементами цієї системи виступають суспільство і особистість, які у свою чергу також мають системну організацію.

Людина в процесі соціалізації постійно накопичує соціокультурний досвід, а тому завжди змінюється, розвивається в соціальному плані. Це дає їй можливість орієнтуватися в складних ситуаціях, приймати зважені рішення у відповідних точках біфуркації життєвого шляху. Засвоюючи й ефективно використовуючи нову інформацію, особистість здійснює самоорганізацію власного системного розвитку. Найоптимальнішим шляхом розвитку сучасної особистості є її «встигання» за прискореним темпом розвитку світу. Перш за все, це можливо завдяки творчому мисленню як особливій психолого-раціональній діяльності з перетворення природних і соціокультурних умов буття людини відповідно до її потреб та інтересів на основі свідомого і цілеспрямованого використання закономірностей і випадковостей об'єктивної дійсності.

Враховуючи вищезазначене, можна констатувати, що в умовах динамічного, бурхливого розвитку сучасного світу синергетика є найоптимальнішою методологічною основою досліджень складних, відкритих систем різного класу, зокрема такого надскладного феномену як соціалізація індивіда. У парадигмі синергетики соціалізація постає як відкрита, складна система, здатна до самоорганізації, де малі

причини породжують значні наслідки, а флуктуації можуть посилюватися і сприяти розвитку в напрямку стихійної самоорганізації. Таким чином, хаос являється конструктивним механізмом самоорганізації соціалізаційного процесу, оскільки існування нового в цій системі пов'язане з порушенням звичайної впорядкованості й рівноважності, з переструктуруванням і модернізацією.

Список використаних джерел:

1. Современная западная социология: Словарь / сост.: Ю. Н. Давыдов и др. — М.: Политиздат, 1990. — 432 с.
2. Філософський словник соціальних термінів. — Х.: «Корвін», 2002. — 672 с.
3. Проблемы социализации молодежи: Рефератив. сб. / Рос. Акад. Наук. ИНИОН. — М., 1993. — 138 с.
4. Социализация личности: исторический опыт советского периода и современные тенденции: Сб. науч. тр. / Рос. акад. образования. Ин-т теорет. педагогики и междунар. исслед. в образовании. — М., 1993. — 47 с.
5. Можейко М. А. Социализация // Новейший философский словарь. — Минск: Книжный Дом, 2003. — С. 964–966.
6. Хакен Г. Можем ли мы применять синергетику в науках о человеке
7. [Електронний ресурс]—Режим доступу: <http://spkurdyumov.naod.ru/Haken7.htm>.
8. Формування особистості в сучасному українському суспільстві: об'єктивні і суб'єктивні фактори: тематичний збірник наукових праць із соціально-філософської проблематики. / Гол. ред. О. О. Шубін — Донецьк: ДОНДУЕТ, 2003. — С. 11–18.
9. Мамардашвили М. К. Как я понимаю философию / Общ. ред. Ю. П. Сенокосова. — М.: Прогресс, 1990. — 366 с.

Стаття надійшла в редакцію 18.12.2013 р.

Власенко Ф. П. Синергетическая модель социализационного процесса

Статья посвящена анализу содержания и особенностей социализации индивида в современном обществе с позиций синергетического подхода. Социализация индивида рассматривается как сложная, нелинейная система. Основными элементами указанной системы определено личность и общество. Обосновано, что сущность соци-

ализационного процесса заключается в синергии личностного и общественного развития.

Ключевые слова: общество, личность, социализация, культура, синергия.

Vlasenko F.P. Synergetic model of socialization process

This article is devoted to analyze of content and person's peculiarity in modern society from position of synergetic approach. Socialization of the individual is seen as a complex, nonlinear system. The main elements of the system defined individual and society. Proved that the essence of socialization processes is the synergy of personal and social development.

Key words: society, personality, socialization, culture,, synergy.

© Власенко Ф. П., 2014